Сергій Тарадайко

Випадок освіти

Чому він навчився? Нічому.
С.Бекет. Уот

Звичайно, з освітою в Україні справи кепські, й доводиться визнати дуже прикру для нас обставину, за часи незалежності це падіння посилилось. А звідси може з’явитися думка, що пізньорадянська доба в освіті, напевне, мала свої переваги. Це здається доволі дивним, якщо зважати на всеосяжний, надто відчутний тоді вплив ідеології. Й обмеження доступу до потужного масиву знань, які просто не вкладалися в ідеологічні канони.

Що тодішній рівень освіти був і справді високий, може підтвердити ледь не кожний, хто застав іще ті часи. Й постає запитання: що са́ме сприяло такому рівню? Причому за дійсно складних умов... Якщо визначити головне, то напевне треба згадати викладачів, які посіли тоді доволі важливе місце.

В історії це бувало, коли раптово досить амбітні та розвинені люди, мало не всі (чи здебільшого), скеровували свої дії в якомусь одному напрямі. Й обирали певну сферу діяльності. Це, зрештою, викликáло великі зміни. – Дещо подібне відбулося й у нас, і потрібно з’ясувати, чому робота викладача могла набути такого значення. Для цього слід уявляти собі тодішнє життя, його суттєві суспільні риси.

Різні сфери діяльності тоді постійно перебували під опікою «партії», тому кожна людина, що сподівалася на соціальне зростання, мала виказувати майже повну лояльність. Ясна річ, у навчальному закладі було точно те саме; може, навіть іще більшою мірою, бо йшлося про «виховання», що напевне мало здаватися найважливішим.

А проте саме тут, і зокрема, в університеті, знаходився давній засіб, який дійсно спроможний чинити спротив ідеології. – Це, безперечно, знання. Слід окремо сказати: більш освічена людина значно критичніше сприймає різні догми та настанови. Тож у закладах освіти, попри всі тогочасні вимоги, постала ціла плеяда викладачів, які не просто добре знались на предметах, але й були носіями саме критичного мислення.

На відміну від якоїсь іншої справи, коли потрібно лише виконувати (причому майже буквально) певні вказівки «згори», – в університеті, в освіті тоді склались умови, де людина була вільнішою й мала кращі можливості свого розвитку. Тому-то туди потяглися більш активні та здібні.

Це чуття переваги дуже посилювала практика, що з’явилася здавна саме в освіті, де, набувши певного рівня й наукового ступеня, можна справді було підвищити статус і заробітну платню. Та тепер, у радянському варіанті, цей порядок отримав і додаткового значення, бо всередині тої «дійсності» виникала зовсім інша структура, зі своїми власними правилами й ієрархіями. По суті, складалася ціла група людей, що помітно вирізнялися між інших. Ясна річ, і студенти в аудиторії це відразу відчули.

Слід окремо зазначити, що навчання розпочинається не з абстракцій, низки понять або прикладів, а з особи викладача. Й тому враження про нього досить істотно впливає на мотивацію до знання, – лише побачивши дійсно цікаву людину, можна глибоко зацікавитись і змістом її предмета.

Саме це тоді вирізняло викладачів уже нової формації, вони справді були цікавіші за колег і багато чого могли розповісти поза межами програми, вони краще говорили та навіть і виглядали. – Не дивно, що студенти вважали таку людину за приклад, отже хотіли стати подібними до неї. Це, напевне, дуже відчутна мотивація до навчання й подальшого розвитку.

Крім того, треба згадати про достатньо критичне бачення дійсності, властиве новій когорті викладачів. Їх у жодному разі не можна було вважати за дисидентів, які боролися проти влади. Навпаки: вони начебто зберігали ледве не повну лояльність. Адже справа була насамперед у тому-таки знанні. Варто, зрештою, стати більш освіченим і начитаним, як одразу відчутною стає штучність і недолугість ідеології.

До слова, сьогодні це дозволяє зовсім інакше поглянути на причини стрімкого розпаду тої потужної, здавалося б, імперії. Річ у тому, що зазвичай розглядаються лише зовнішні фактори. – Це й війна в Афганістані, й падіння ціни на нафту, й непосильна гонка озброєнь... А втім і внутрішні чинники були врешті не менш істотні. Й не тільки економічні.

Ми побачили, що тодішні викладачі були привабливі для студентів, отже це викликáло й зацікавленість у знанні. Коли зважати на досягнуту тоді масовість освіти, можна зазначити, що з’являлася «критична» маса людей, уже досить освічених і культурних. Але знову ж таки не йшлося про спротив і свідоме протистояння, хоча, можливо, повна байдужість (і навіть іронія) щодо всього радянського були ще небезпечнішими для влади.

Зрозуміло, що це становище робило розпад імперії невідворотним... Отже мала лише нагодитися низка певних обставин. І щойно це трапилося, – та країна зникає. При цьому дуже прикметно, що сталося все доволі буденно й нікому не спало на думку ставати на захист або висловлювати протести. Тобто можемо говорити про загальні суспільні настрої.

Поставала нова доба й незалежна вже Україна. Безперечно, в освіті мали відбутися досить істотні зміни, бо нарешті зникають усі старі заборони. Проте насправді тоді сталася криза, що була спричинена зламом у природі всього суспільства. При переході від економіки «розподільчої» до ринкової... Найперше це відчувалося в освіті, надто мало ще пристосованій до нових, отже ринкових умов.

І напевне найважче тоді прийшлося викладачам. Іще ледве не вчора дуже поважні й забезпечені люди, вони тепер опинилися на межі виживання. Вкрай низькими були зарплати, та й ті дуже довго затримувались, і все це враховуючи нестримне зростання цін.

Але найперше варто простежити поведінку саме розглянутої групи. Тим більше, що тоді вона знову показала свою відмінність, і це дозволяє нам упевнено говорити саме про групу, в її суспільному й соціологічному сенсі... Певне, маємо нагадати, що мовиться про людей досить амбітних і здібних. Які, звичайно, не згодні були довго терпіти ті злидні та швидко знайшли собі зовсім інше застосування. При цьому вони знов опинилися на передньому краї подій, якщо зважати на запити свого часу.

Потрібно було навчитися заробляти. Й не можна сказати, що врешті вони відмовилися від освіти, бо здобуті ними навички та знання знадобилися й зараз, у підприємництві. До речі, дехто спромігся продовжити свою працю, й зокрема, свої наукові дослідження, – де з’явились і попит, і певні кошти. Приміром, у соціології, що стала відтоді вже незамінною.

Звичайно, ці люди з освітою й надалі доводили всі переваги знання, ставали радниками й експертами, консультантами й аналітиками. Тут окремо треба згадати діяльність у медійному просторі. Ця незвична начебто сфера набувала тоді суттєвого впливу, бо суспільство змінилося та відчуло потребу в осмисленні свого стану. Найперше були запрошені саме наші викладачі, добре виховані й освічені, з уміннями говорити й поводитися.

Спочатку це відбувалось на телебаченні, трохи згодом і в інтернеті... Складалося ще нове для нас явище й амплуа, тобто «публічний інтелектуал», який давно вже з’явився на Заході. Не дивно, що ці фігури врешті ставали дуже відомими та визначали суспільну думку.

До речі, становище, коли деякі викладачі дуже помітно вирізнялися поміж іншими, виникає й на Заході. Це можна підтвердити на прикладі праці П’єра Бурдьє «Homo academicus», – адже мова про соціологічне дослідження в освітньому середовищі, певне, найвищого рівня. Й за незвичною темою: щодо «влади» в університетському світі.

Так ось у Бурдьє виявляється, що «владу» (чи вплив) у такому світі будуть отримувати люди на відповідній посаді, власне кажучи, «професори». Звісно, «влада» ця видається цілком умовною, бо спирається на виконання різних обов'язків, які, зрештою, вимагають якщо не всього, то великого часу. По суті, це чиновники від освіти. Тож їхні досягнення в особистому сенсі доволі скромні й малопомітні.

Недаремно в університеті саме з'являється й інше бачення «влади», спрямоване вже переважно на відомість або престиж. – Адже деякі науковці, й передусім у гуманітарному середовищі, були схильними виходити за межу наукової й викладацької роботи. Вони постійно виступали на телебаченні, були добре відомі та впізнавані.

До того ж і писали вони в якомусь інакшому, не «науковому» стилі. Дуже прикметно, що Бурдьє визначав їх як «есеїстів», – отже, певні відзнаки такого жанру могли здаватися ключовими для розуміння самого напрямку. Відчувається, що Бурдьє немовби трохи ревнує до популярності цих есеїстів. Адже згадує й Барта, й Дельоза, й Фуко, й Дерида, які стали тоді, напевне, вже всесвітньо відомими...

Цей відступ є показовим у тому сенсі, що демонструє відособлення цілої групи від освітнього простору... Тому й наші події (за всієї відмінності) не видаються чимсь особливим. – Отже, здібні й досить амбітні викладачі тоді відходили від освіти та шукали собі нового призначення.

Й постає запитання: хто залишився? – Від отриманої нами відповіді буде залежати розуміння, звідки взялися всі нинішні складнощі та проблеми. Хоча, по суті, ця відповідь є простою. Такою ж, як і поставлене запитання; тобто лишилися ті, хто лишилися. Причому, на відміну від активної когорти, вже навряд чи можна казати про помітну суспільну групу, бо зараз ішлося про досить аморфну й невизначену спільноту.

Певна річ, у такому, хоч і збіднілому складі були й чудові педагоги, й викладачі за покликанням, які просто не мислили себе в інших обставинах, але то були, звісно, поодинокі, рідкісні випадки. Власне ті, хто тоді лишався, були радше розгублені за новітніх умов. І міцно трималися за найменший, але все-таки гарантований заробіток.

Отже, зниження самого рівня викладання було, зрештою, неминуче. При цьому змінилась і побудова відносин у викладацькому корпусі, бо зараз, якщо порівнювати за звичними мірками, – замість освіти та професійності прийшло суцільне кумівство. Нове поповнення вже здебільшого відбувалося за родинними зв'язками та протекцією. Те саме стосувалось і подальшого, так би мовити, просування на відповідні посади.

Для цього ще доводилося врахувати кілька вимог. Адже треба було підтвердити власний рівень, і зокрема, показати дещо подібне до публікацій. На щастя, тоді не зникли відомі й авторитетні журнали, що продовжували тримати високу планку. Та новітні викладачі не сподівалися туди потрапити, для них існували вельми доступні видання, де, заплативши за публікацію, можна легко надрукувати все що завгодно.

Не краще було з отриманням і наукового ступеня. Ще знову ж таки залишалися певні заклади, що дбали про репутацію й виконували всі вимоги. Та загальне падіння рівня призводило до появи «доцентів» і «професорів», які здатні були викликати лиш усмішку.

Ми визнали: зацікавленість у знанні починається з особи викладача. Саме тут остаточно були проявлені всі проблеми, бо сьогодні вже рідко кому вдається заохотити до навчання. – Звісно, кожний може згадати поширену нині постать, оту майже невизначену за віком особу, що серйозно розповідає різні дурниці. Чи переказує підручник. Ясна річ, у студента не буде бажання, що відоме було раніше, – наслідувати цю постать і присвятити себе науці. Лиш отримати свій диплом і чимшвидше йти геть.

Отже висновок є, зрештою, зрозумілим. І пристойний рівень освіти може з’явитися виключно за наявності вмотивованого та здібного викладача. Саме він є провідною фігурою, без якої розмови щодо «реформи» в освіті просто позбавлені сенсу.

На жаль, і сьогодні дуже мало що змінилося. Бо згадане звільнення більш активних і здібних, яке сталося трохи раніше, насправді все ще триває. Й залишають освіту знову найкращі. Й найперше за ключовими предметами; це насамперед інформатика чи навіть англійська мова. Не треба доводити, що, по суті, відразу ці люди потрапляють у бізнес і в управлінські структури. Хто лишається, вже відомо. – Залишаються, власне, ті, хто залишаються...

Не можна не згадати й війну. Бо найкращі стали до бою, й, напевне, вже багато хто ніколи не повернеться... Звичайно, немало й тих, які подалися на Захід і намагаються там отримати притулок. Отже, думка про сучасний рівень освіти має найперше подбати про гідного викладача.

м.Запоріжжя, влітку 2024 р.

ДЖЕРЕЛА

Бурдьє, П. (2024). *Паскалівські медитації*. Київ: Темпора.
Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Stanford, California: Stanford University Press

REFERENCES

Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Stanford, California: Stanford University Press
Bourdieu, P. (2024). *Pascalian Meditations*. [In Ukrainian]. Kyiv: Tempora.
[= Бурдьє 2024]

ВИПАДОК ОСВІТИ

Розглянуто роль, яку відіграла певна група викладачів. За радянської доби така робота була доволі престижною й надавала, може, найкращі можливості для вільного розвитку; не дивно, що цю діяльність обирали найбільш амбітні та здібні люди. Вони були носіями вельми критичного мислення й зіграли дуже суттєву, хоч і мало ще визнану роль у завершенні щойно згаданої доби. За нової, незалежної вже країни ці люди шукають якесь інакше призначення. Тож і рівень освіти помітно падає, бо лишаються лише ті, хто лишаються.

Ключові слова: освіта, викладачі, соціальна група

CASE OF EDUCATION

The essay examines the crucial role of a certain group of teachers. During the Soviet era, the work of a teacher was considered quite prestigious and provided, perhaps, the best opportunities for free development. Not surprisingly this activity was chosen by the most ambitious and capable people. They were bearers of highly critical thinking and played a significant, though still little-recognized, role in completing the mentioned era. In a new, already independent country, these people were looking for some other fields. As a result, the level of education decreased noticeably, because only those less able remained there.

Keywords: education, teachers, social group

Тарадайко Сергій Миколайович,
кандидат філософських наук, письменник, есеїст
ORCID ID (Sergiy Taradajko) 0000-0002-8320-6447
тел.: (096) 618 42 24
E-mail: tarada@ukr.net